БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА и ЕПИГРАФИКА

21

СОФИЯ
2025

1892 - 1921 - 1948
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

Главен редактор: Сергей Торбатов (България)
Секретар: Калина Йорданова (България)

Редакционна колегия: проф. д-р Диляна Ботева-Боянова (България), доц. д-р Юлия Цветкова (България), проф. д-р Женя Жекова (България), доц. д-р Методи Манов – НАИМ– БАН (България), доц. д-р Красимир Кръстев (България), гл. ас. д-р Игор Лазаренко (България), гл. ас. д-р Светослав Йорданов (България), гл. ас. д-р Стоян Михайлов (България), д-р Пантелис Харалампакис (България), гл. ас. д-р Георги Сенгалевич (България)

Редакционен съвет: Вернер Зайбт (Австрия), Жан-Клод Шейне (Франция), Мирена Славова (България), Димитър Драганов (България), Елена Столярик (САЩ), Христос Ставракос (Гърция), Владимир Пенчев (България), Емануел Петак (Румъния), Елена Степанова (Русия), Катерина Венедикова (България)

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от рецензенти (peer review).
Авторите носят пълна отговорност за съдържанието на статиите, както и за неточностите и грешките в тях

Коректура на български език: Лилия Божилова
Езикова редакция на английски език: Методи Манов
Предпечат: Росица Кънева

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY

Editor-in-Chief: Sergey Torbatov (Bulgaria)

Secretary: Kalina Yordanova (Bulgaria)

Editorial Board: Dilyana Boteva-Boyanova (Bulgaria), Julia Tzvetkova (Bulgaria), Zhenya Zhekova (Bulgaria), Igor Lazarenko (Bulgaria), Krasimir Krastev (Bulgaria), Metodi Manov(Bulgaria), Svetoslav Yordanov (Bulgaria), Stoyan Mihaylov (Bulgaria), Pantelis Charalampakis (Bulgaria), Georgi Sengalevich (Bulgaria)

Editorial Advisory Board: Werner Seibt (Austria); Jean-Claude Cheynet (France), Mirena Slavova (Bulgaria), Dimitar Draganov (Bulgaria) , Elena Stolyarik (USA), Christos Stavrakos (Greece), Vladimir Penchev (Bulgaria), Emanuel Petac (Romania), Elena Stepanova (Russia), Katerina Venedikova (Bulgaria)

The manuscripts presented for publication are evaluated by peer review.
The content of each article is the *sole responsibility of the authors involved*, as well as any inaccuracies and mistakes

Bulgarian language proofreader: Lilia Bozhilova
English language proofreader: Metodi Manov
Layout: Rositsa Kaneva

© НАИМ – БАН, издател

Адрес на редакцията: Национален археологически институт с музей
ул. „Съборна“ № 2, София 1000; главен редактор: numsfr_epig@abv.bg
Contact/Address: National Archaeological Institute with Museum
2 Saborna Str., BG – 1000 Sofia; Editor-in-Chief: numsfr_epig@abv.bg

Печатница: BULGED

ISSN 1312-5532 (print)
ISSN 2603-3275 (online)

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY WITH MUSEUM

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY and EPIGRAPHY

21

SOFIA
2025

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА е онлайн и печатно ежегодно издание от Националния археологически институт с музей – Българска академия на науките (НАИМ) със свободен онлайн достъп. **Всяка статия бива преглеждана през двама анонимни рецензенти.** Всеки от томовете е посветен на научни статии и приноси за монети, монетни съкровища, печати, монетовидни и епиграфски артефакти от различни музейни фондове, от обществени и частни колекции в България и чужбина, както и от археологически разкопки. На страниците на списанието могат да се намерят и тематични, аналитични и дискусионни трудове в областта на нумизматиката, сфрагистиката и епиграфиката от различни исторически периоди, както и мястото им в областта на археологията и писмените извори.Високият редакционен контрол при подбора и подготовката на публикациите е гарантиран от нашата редакционна процедура – статиите се рецензират от специалисти, добре запознати с обсъжданите теми.

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

Ръкописи:

Приемат се материали, които не са публикувани (или дадени за печат) в друго издание.

Като ежегодно списание срокът за премане на ститии за предстоящ брой е до 31 май.

Публикациите трябва да съдържат: **заглавие, автор/и, афилиация (на български и на английски), ключови думи (на английски), текст, списък с цитираната литература, илюстрации, опис на илюстрациите (на български или на английски), резюме (на български или на английски).** Стремежът ни е да поддържаме двуезичен стандарт – приемат се статии на български и на английски език, като всеки от публикуваните материали трябва да бъде придружен от резюме на езика алтернативен на основния език на статията. Например, ако основният текст е на български език– абстрактът, резюмето и ключовите думи и трябвало да са на английски език.

Илюстрации:

1. Чертежите и рисунките ще са в текстово тяло и трябва да бъдат съобразени с наборно поле (120×200 мм).

2. Снимки: Изискват се високо качествени цветни изображения. Посочват се номера на образа и ориентацията му, ако има нужда. Образите трябва да бъдат с реална (оптическа) резолюция не по-малка от 300 точки на инч (300 dpi). Приемат се само следните файлови формати за образите: .jpg, .tif, .eps, .psd.

NUMISMATICS, SIGILLIOGRAHY AND EPIGRAPHY is open - access online and print journal rigorously published by NAIM – BAS annually. Each article is double blind peer-reviewed. Each of the volumes is dedicated to scientific articles and contributions about coins, coin hoards, seals, coin-like and epigraphic artifacts from the depots of public and private collections in Bulgaria and abroad, as well as from archaeological excavations. The journal pages are available also for thematic, debatable and discussion works in the field of Numismatics, Sphragistics and Epigraphy from different historic periods, and their place in the field of archaeology and written sources.High-standard editorial control in the selection and preparation of publications is guaranteed by our editorial procedure – papers are peer-reviewed by specialists, well-acquainted with the discussed topics.Our goal is to maintain a bilingual standard – papers in Bulgarian and in English are accepted and each of the published materials should be accompanied by a summary in the language alternative to the main language of the article.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Manuscripts:

We accept works that have not been published or given to print to another edition.

As an annual journal our submission schedule is 31st May.

Each of the published articles should be including**: an title, author(s), affiliation (in Bulgarian and English), keywords (in English), text, list of cited literature, illustrations, list of illustrations (in Bulgarian or English), abstract (in Bulgarian or English). All papers go through a blind peer-review process.**

Style:

Please, follow these notes: (i) Use British-English spelling. For the spelling of ancient places, ancient authors, gods, heroes, etc., follow The Oxford Classical Dictionary (2nd or 3rd edition).

Illustrations:

1. All the plans and drawings are inserted into the text and should fit the margins of 120×200 mm.

2. Photographs: High-quality color images are required. Indicate the image number and orientation, if necessary. Images must have a real (optical) resolution of at least 300 dots per inch (300 dpi). Only the following file formats are accepted for images: .jpg, .tif, .eps, .psd

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENTS

НУМИЗМАТИКА
NUMISMATICS

Методи МАНОВ 1
Нови тетрадрахми на Аполония Понтика с имена на непознати магистрати
Metodi MANOV
New Tetradrachms of Apollonia Pontica with Names of Unknown Magistrates

Върбин ВЪРБАНОВ 15
Имитации на сребърни монети на Филип III Аридей от фонда на НАИМ – БАН
Varbin VARBANOV
Imitations of Silver Coins of Philip III Arrhidaeus from the NAIM – BAS Fund

Gabriel Mircea TALMAȚCHI 31
The Fate of the Archaeological Artifacts from Underwater Research in Romania in the Third Quarter of the 20th Century: A Possible Coin Hoard from Callatis and its Historical Significance
Габриел Мирча ТАЛМАЦКИ
Съдбата на археологическите артефакти от подводни археологически проучвания в Румъния през третата етвърт на XX век: едно възможно монетно съкровище от Калатис и неговото историческо значение

Kalin CHAKAROV 49
A Recently Archaeologically Excavated 3rd Century *Denarii* Coin Hoard from Pavlikeni, North Bulgaria (Ancient Lower Moesia)
Калин ЧАКЪРОВ
Новооткрита находка от денарии от III век от археологически разкопки в гр. Павликени, Северна България (Антична Долна Мизия)

Светлана ГАНЧЕВА 73
Липсващата част от една монетна находка, открита в Силистра
Svetlana GANCHEVA
The Missing Part of A Coin Hoard Discovered in Silistra

Николай ДИМИТРОВ 87
Римски и късноантични монети от крепост Боженишки Урвич
Nikolay DIMITROV
Roman and Late Antique Coins from the Bozhenishki Urvich Fortress

Владимир ОВЧАРОВ 123
Неописан монограм, гравиран върху медни монети на Цар Йоан Срацимир (1352/55–1396) от вариант на тип VII По К. Дочев, 2009
Vladimir OVCHAROV
An Undescribed Monogram Engraved on Copper Coins of Tsar John Sratsimir (1352/55 – 1396) of a Variant of Type VII after K. Dochev, 2009

Тенчо ПОПОВ 129
Византийски нискотегловни сребърни монети от 70-те и 80-те години на XIV в. във Византия
Tencho POPOV
Byzantine Low-Weight Silver Coins from the 70s and 80s of the 14th Century

Владимир ПЕНЧЕВ 143
Средновековни монети на унгарски крале от фонда на Националния исторически музей – София
Vladimir PENCHEV
Medieval Coins of Hungarian Kings from the Fund of the National History Museum – Sofia

Владимир ПЕНЧЕВ 155
Колективна находка с билонови полски и пруски монети с номинална стойност от 18 гроша от петдесетте години на XVIII век, намерена в Хасково
Vladimir PENCHEV
Coin Hoard of Billon Polish and Prussian Coins with a Nominal Value of 18 Groschen, from The Fifties of the 18th Century, Found in Haskovo

Христо КУЗОВ, Невян МИТЕВ 163
Османски монети, открити при археологически теренни проучвания в тр. Девня
Christo KOUZOV, Nevyan MITEV
Ottoman Coins Discovered During Archaeological Field Research in the Town of Devnya

Николай МАРКОВ 173
За монетното название „бодка“
Nikolay MARKOV
About the Coin Name “Bodka”

СФРАГИСТИКА
SIGILLIOGRAPHY

Sergey TORBATOV 187
Lead Trade Sealings from *Anchialus*
Сергей ТОРБАТОВ
Оловни търговски пломби от Анхиало

Kalin CHAKAROV 213
Roman and Late Roman Lead Tesserae from *Nicopolis ad Istrum*
Калин ЧАКЪРОВ
Римски и късноримски оловни тесери от Никополис Ад Иструм

Oleg ALEXANDROV, Simeon STANCHEV 243
Lead Commercial Sealing from *Kovachevsko Kale*
Олег АЛЕКСАНДРОВ, Симеон СТАНЧЕВ
Оловна търговска пломба от „Ковачевско Кале“

Владимир ПЕНЧЕВ 251
Два византийски моливдовула и една номизма хистаменон, произхождащи от околностите на Велики Преслав
Vladimir PENCHEV
Two Byzantine *Molybdobullae* and One *Nomisma Histamenon*, Originating from the Vicinity of Veliki Preslav

Женя ЖЕКОВА, Андрей АЛАДЖОВ, Станимир СТОЙЧЕВ 261
Печат на Петър, велик куратор на архонта на България от околностите на Плиска
Zhenya ZHEKOVA, Andrey ALADZHOV, Stanimir STOYCHEV
Lead Seal of Peter, Megas Kourator of the Archon of Bulgaria from the Vicinities of Pliska

ЕПИГРАФИКА
EPIGRAPHY

Ася ЕНГОВАТОВА, Александър АВДЕЕВ 283
Гробът на Иван Андреевич Бутурлин в Троице-Сергиевата лавра: към въпроса за датата на екзекуцията и посмъртната съдба на изпадналия в немилост
Asya ENGOVATOVA, Alexander AVDEEV
Burial of Ivan Andreevich Buturlin in the Trinity-Sergius Lavra: Towards the Question of the Date of Execution and the Posthumous Fate of the Disgraced Man

РАЗНИ
VARIA

Милияна КАЙМАКАМОВА 297
Нов приносен труд за историята на средновековна София (IV – XIV век): Дочка Владимирова- Аладжова. Сердика през VI – VII век. Парично обращение, тежести, печати. – разкопки и проучвания, 47. София, 2022 г. ISSN 2683-0833 (online); ISSN 0205-0722 (print); ISBN 978-619-254-011-1 (print); ISBN 978-619-254-012-8 (online), София 2022

ПЕЧАТ НА ПЕТЪР, ВЕЛИК КУРАТОР НА АРХОНТА НА БЪЛГАРИЯ ОТ ОКОЛНОСТИТЕ НА ПЛИСКА

Женя ЖЕКОВА*, Андрей АЛАДЖОВ**,
Станимир СТОЙЧЕВ***

**Регионален исторически музей – Шумен, Шумен 9700, бул. „Славянски" № 17, Bulgaria; zhenya.zhekova@yahoo.com*
***Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките, София 1000; ул. „Съборна" № 2; alajov@gmail.com*
****Регионален исторически музей – Шумен, Шумен 9700, бул. „Славянски" № 17, Bulgaria; s.stoychev10@gmail.com*

ABSTRACT

The seals of *Peter, megas kourator of the archon of Bulgaria*, became known in 2007, following the publication of the first issue. Almost twenty years later, a second one appeared. It was discovered during rescue archaeological excavations in the summer of 2024, exploring an early medieval settlement in the Kavlaklar locality near the town of Novi Pazar, Shumen district. The newly discovered seal is the subject of the current paper. The seals (three known so far) are examined against the results of the archaeological investigation of the site from which the last one originated.

Keywords: Peter, megas kourator of the archon of Bulgaria, kavkhan, ichirgu – boila, comes palatii, megas kourator

Печатите на *Петър, велик куратор на архонта на България,* стават известни през 2007 г. след публикацията на първия екземпляр. Почти двадесет години по-късно се появи и втори. Той бе открит по време на спасителни археологически разкопки през лятото на 2024 г., проучващи ранносредновековно селище в м. Кавлаклар край град Нови пазар, област Шумен. Неговото описание е както следва **(обр. 1)**:

Лице: Патриаршески кръст (горното, късо рамо е наклонено) върху постамент от вероятно три стъпала – виждат се само две. Около изображението следва надпис, поставен между два зрънчести кръга, виждат се единствено буквите + KЄRO …

https://doi.org/10.53250/nse21.261-282

+ Κ(ύρι)ε βο[ήθει τῷ σῷ δούλῳ]

Опако: Четиредов надпис, от който са излезли само първите три реда. Четвъртият не се е отпечатал поради изместване на отпечатъка, който е останал извън ядрото.

.ЄΤΡΟΜ| .. ΑΛΩΚδ | ....ΡΙΑΡ..

[Π]έτρο μ[εγ]άλῳ κου[ράτο]ρι ἀρ[χοντα Βουλγαρίας]

В превод: *Господи, помагай на своя раб Петър, велик куратор на архонта на България.*

РИМ – Шумен. Д. 14 – 17 (15) 2 мм. Т. 2,43 г. Сектор Е26, кв. 48/49; дълб. 190.31 – 190.11; структура 120/А79 (вкопано жилище), от пласт над каменна печка – пол. № 1257 – 07.05.2024 г.

Обр. 1

Непубликуван

Паралели: **Йорданов, И**. Средновековни български и византийски печати (IX – X в.) с етнонима Βουλγαρων. – Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2007a, 167 – 178; **Йорданов, И**. Печат на Петър, велик куратор на архонта на България (последна четвърт на IX в.). – В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 4–2, София, 2007b, 325–330; **Jordanov, Zhekova** 2007, p. 46, no. 72; **Йорданов, И**. Корпус на средновековните български печати. – В: *Плиска – Преслав*, 12, 2016, 147, № 299.

Печатът представлява тънка оловна пластина без видим канал за шнур. Има неправилна правоъгълна форма, плитък релеф, ядрото е било по-малко и част от буквите не са се отпечатали. Разместен отпечатък. Не е от една матрица с екземпляра от Плиска. Кръстът на лицевата страна е вертикално нанесен, докато надписът на обратната – хоризонтално. Посока на осите ↑→. Фактът, че четвъртият ред не е отпечатан, насочва към вероятността ядрото да е било предварително изрязано. Тъй като са преценили, че кръстът няма да се събере на широката част, са го отпечатали вертикално, а текстът – на ширина. Това означава, че е отпечатан с две отделни матрици, или самата матрица е гравирана така, което е озадачаващо.

ПЕЧАТИТЕ

Първият екземпляр е придобит от РИМ – Шумен чрез откупка през 2003 г. с информация, че произхожда от околностите на Плиска **(обр. 2)**. Фактът, че не е намерен по време на археологически разкопки, до този момент поставяше под съмнение неговия истински произход. Но намирането на втори екземпляр и то в същия географски ареал, потвърждава не само оригиналността на първия, но и евентуалното му място на намиране. Допускането двата моливдовула да имат общ произход е изкушаващо, тъй като вероятността първият да е намерен на същото място е голяма.

Според своите стилови характеристики – двойно пресечен патриаршески кръст върху постамент от три стъпала и надпис между два зрънчести кръга, датировката на печата категорично е отнесена в последната четвърт на IX в. и по-скоро в неговия край (Йорданов 2007a, 171; Йорданов 2007b, 325).

При византийските печати двойно пресеченият патриаршески кръст върху стъпала и кръгов инвокативен надпис се появява през третата четвърт на IX в., а употребата му продължава до първата четвърт на X в. (Seibt 1978, 122–123; Oikonomides 2002, 7; Тодоров 2012, 48). При императорските е поставен като инсигния, държана от двамата владетели върху печатите на малолетния Константин VII и майка му Зоя, регентка в периода 914 – 919 г. (Zacos, Veglery 1972, no. 62, type A). Кръстът е използван като лицев сюжет върху печатите на служители от византийската администрация, заемащи определени постове, свързани с междудържавни отношения, пратеничества, мисии и др. (Koltsida-Makre 1994, 48) **(обр. 3)**. В този смисъл кръстът

Обр. 2

Обр. 3

символизира върховната власт на владетеля, дадена му от Бога. На практика той замества владетеля, наместника на Исус Христос на земята – следователно самия Бог.

Появата на патриаршеския кръст върху сфрагистичните паметници у нас е свързана с печатите на Петър и Мария от групата „василевси на българите“ (927 – ?), върху обратната страна на които двамата владетели държат помежду си патриаршески кръст, който завършва в долния си край със сфера (Йорданов 2016, 86–87) **(обр. 4)**. Присъства при всички Петрови печати, върху които е представена съпругата му Мария (автократори на българите и благочестиви василевси) – до 945 г. (Йорданов 2016, 84–110). Без съмнение тук смисълът на патриаршеския кръст е легитимността и признанието, които Петър получава от Константинопол. Така този кръст се утвърждава като върховен владетелски символ, с който българският владетел е благословен от самия Бог.

Патриаршеският кръст се среща и върху още няколко сфрагистични паметника от края на IX – началото на X в. Това са печатите на Йоан, багатур и престолонаследник (927 – ?) (Йорданов 2016, 135), Михаил, багатур и престолонаследник (IX – X в.) (Йорданов 2016, 140), бронзовите печати с легенда ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΟΡΩΝ (**Обр. 5**), ΒΟΥΛΑ ΑΠΟ ΧΟΡΗΩΝ ΕΗΣ ΧΟΡΗΩΝ, както и тези с псевдонадписи(Жекова под печат). През 2024 г. по време на археологически разкопки в столицата Плиска се появи още един печат с патриаршески кръст на някой си Петър[1].

Обр. 4

Обр. 5

[1] Печатът бе намерен през лятото на 2024 г. по време на редовни археологически разкопки на обект № 41 в Плиска. Предстои неговата публикация от колегите от ШУ „Еп. К. Преславски“ – доц. д-р Константин Константинов – ръководител на обекта, и доц. д-р Тодор Тодоров.

От изброените примери става ясно, че патриаршеският кръст е използван като лицев сюжет върху конкретна група сфрагистични паметници, разкривайки символиката на най-висша земна власт. Това са печатите на българските владетелите, техните наследници и административни лица от най-висок ранг. В последната категория трябва да бъдат поставени и моливдовулите на Петър, велик куратор на архонта на България.

И двата печата на великия куратор представляват тънки оловни пластинки с ромбоидна форма без наличие на следи от канал за шнур. При публикуването на първия екземпляр Иван Йорданов е категоричен, че не става въпрос за печат, а за отпечатък. Оттук следва заключението, че той в никакъв случай не е придружавал кореспонденция. Първоначално приема, че е служел „за изпробване на булотириона или някакво друго предназначение" (Йорданов 2007a, 170; Йорданов 2007b, 325), а по-късно допуска да е „пробен отпечатък или знак на собственика на печата, имащ предназначението на сфрагида" (Йорданов 2016, 147).

През средновизантийския период особена популярност придобива практиката за отпечатване на своеобразни билети (сфрагидии), използвани като пропуски за императорските банкети. Филотей в 899 г. описва такова празненство, организирано от император Лъв VI (886 – 912), в което подбрани аристократи са били поканени на вечеря с императора, а също и хора от народа, които са получили императорска покана под формата на сфрагидия. Върху такъв оловен жетон (сфрагида) от VII в. е представена Богородица с Младенеца на лицевата страна, а върху обратната има надпис „месец Юли". Надписът сочи, че основното предназначение на този жетон е да бъде разменен срещу раздаваните от управата помощи през този месец от годината. Вероятно това се е практикувало за всеки месец (Vikan, Nesbitt 1980, 12). Тъй като по външен вид сфрагидиите приличат на оловните печати, основната им отлика (но не само!) е липсата на канал за шнура, скрепяващ кореспонденцията при моливдовулите **(обр. 6)**. Те имат строго детерминирана функция, различаващи ги съществено от оловните печати – това са жетони, които са раздавани при нужда и са служели за размяната им срещу жито и други суровини (Йорданов, Жекова 2006, 195).

Обр. 6

В редица публикации определени артефакти, които нямат чисто сигилографски белези, често са определяни като сфрагидии или тесери (Бонев 1986, 34; Георгиев 1989, 41–47; Аладжов 1995 – 1997, 99–100; Аладжов 2004, 180–183). Но както е видно, последните са специфични пропуски или жетони, които нямат връзка с намираните у нас печати. Фактът, че при някои от тях не се забелязва канал за шнура, не означава автоматически, че трябва да бъдат причислени към друга категория. Липсата на канал не променя изначалната същност на печата – той не само запазва тайната на кореспонденцията, но е и верифициращ знак на своя собственик. Иконографията върху разглежданите тук екземпляри на Петър, велик куратор на архонта на България, носи всички белези за оформяне и изготвяне на един моливдовул. За това, че става въпрос за печат, категорично свидетелства още един, трети екземпляр.

Той също е част от сфрагистичната колекция на РИМ – Шумен, най-голямата в страната. Този на практика трети екземпляр е включен в *Корпуса на средновековните български печати* под № 304, публикуван като печат на Григорий, магистър на българите (X в.) (Йорданов 2016, 151, # 304)[2]. Различава се от първите два по своята метрика и най-вече по наличието на ясно изразен канал за шнура, доказващ, че освен двете пластинки, разполагаме и с моливдовул на Петър. За съжаление е в незадоволително физическо състояние, което вероятно е причина за неговата грешна първична идентификация. Описанието му е, както следва **(обр. 7)**:

***Лице*:** Патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. Около изображението следва надпис, поставен между два зрънчести кръга, от който се виждат единствено буквите:

+ ΚЄROH ...ΛѠ

+ K(ύρι)ε βοή[θει τῷ σῷ δού]λῳ

***Опако*:** Четириредов надпис, от който са четивни единствено букви на третия и четвъртия ред.

.....|.....|.. РХ'ВƃΛ | ГАРІА

[Πέτρο μεγάλῳ κουράτορι ἀ]ρχ(οντα) Βουλγαρία[ς]

В превод: *Господи, помагай на своя раб Петър, велик куратор на архонта на България.*

РИМ – Шумен, инв. № 15476. Д. 24 – 26 (22) 4 – 6 мм. Т. 19.20 г. Печатът е бил захапан в единия край от булотириона, вследствие на което ядрото се е приплъзнало и отпечатъкът е непълен. Аверсът е по-добре запазен, докато реверсът е унищожен от канала за шнура. От едната страна ядрото е поплътно, а от другата постепенно изтънява. Посока на осите ↑↑.

[2] Преди няколко години при работата с печатите от колекцията установих (б.м. – Ж.Ж.), че това не е печат на Григорий, магистър на българите. Още тогава споделих тези свои наблюдения с проф. Иван Йорданов, който се съгласи с моята идентификация. Настоящата статия на практика коригира първичната публикация на печата.

Обр. 7

Непубликуван

Паралели: **Йорданов, И**. Средновековни български и византийски печати (IX – X в.) с етнонима Βουλγαρων. – Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2007, 167 – 178; **Йорданов, И**. Печат на Петър, велик куратор на архонта на България (последна четвърт на IX в.). – В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 4–2. София, 2007, 325 – 330; **Jordanov, Zhekova** 2007, p. 46, no. 72; **Йорданов, И**. Корпус на средновековните български печати. – В: *Плиска – Преслав*, 12, 2016, 147, № 299.

И така, разполагаме с три екземпляра на тези загадъчни сфрагистични паметници от края на IX в. Основният въпрос е на кого принадлежат те – кой е този Петър и какви са били неговите функции. Безспорно тук най-голям е приносът на покойния Иван Йорданов, който прави опит за идентификация на личността от моливдовула. В първата му публикация главният проблем е свързан с това дали печатът, който по нищо не се различава от останалите византийски печати, принадлежи на български или на византийски куратор (Йорданов 2007а, 170). По същото време излиза втора публикация, в която той вече по-задълбочено се опитва да идентифицира неговия собственик съобразно информацията, с която разполагаме в изворите.

Йорданов правилно определя намерения в района на Плиска печат като принадлежал на български, а не на византийски служител, от което следва питането дали в България в края на IX в. съществува такава длъжност. По този начин е поставен въпросът за отделните държавни институции, функционирали в епохата на Първото българско царство. Непосредствено след Покръстването в управлението на България навлизат византийски титли и длъжности, някои от които имат български аналог, но други служат за обозначаване на новоучредени ведомства. Иван Йорданов допуска, че такава вероятно е била и длъжността на великия куратор (Йорданов 2007, 327).

Известна неяснота съществува и около втората част от надписа. Първоначално Йорданов разсъждава, че е възможно двояко четене – *куратор на архонта на България* или *на архонта на българите* (Йорданов 2007а, 170). В следваща публикация приема за категорично първото четене

(Йорданов 2007b, 325; Йорданов 2016, 147). След като печатът е датиран в края на IX в., единственият възможен архонт на България в този период е княз Борис-Михаил. Още повече, че той вече е засвидетелстван с тази титла върху две групи печати – Михаил, архонт на България (864 – 889) и Михаил монах от Бога поставен, архонт на България (889 – 907) (Йорданов 2016, 46 – 60).

Въпреки категоричното обвързване на кураторските печати с управлението на княз Борис-Михаил не бива да забравяме, че първата група печати на неговия син Симеон като архонт на България също се датират в края на IX в. (Йорданов 2016, 60). Тази група печати (893 – ?) следва иконографския сюжет на неговия баща, включително и титула „архонт", включен в инвокативния надпис. Освен че илюстрират приемствеността в управлението и продължаването на политическата линия на Борис-Михаил, те водят към допускането, че в началния период на царуването си Симеон вероятно е бил съуправител на своя баща (Тодоров 2013, 315 – 331).

ПЕТЪР, ВЕЛИК КУРАТОР НА АРХОНТА НА БЪЛГАРИЯ

След като датировката и принадлежността на печата са изяснени, се пристъпва към идентифицирането на притежателя на печата, изпълнявал длъжността велик куратор на архонта на България в края на IX в. Единствен кандидат в този период, носещ името Петър, е споменатият в хрониките сродник на княз Борис, участник в няколко дипломатически мисии. Името му се среща в следните извори:

1. В писмо на папа Йоан VIII от 16 април 878 г. „изпратено по епископите Павел и Евгений до комита Петър през месец април, 16-и ден, индикт XI" (Папа Йоан 1960, 157).
2. В писмо от май 879 г. папа Йоан VIII изброява пратениците: „До Петър, Цербула и Сундика и другите боляри и съветниците на нашия любим син, българския княз Михаил" (Папа Йоан 1960, 161).
3. В писмо на папа Йоан VIII от 8 юни 879 г.: „… вие изпратихте по времето на нашия предшественик преблажения папа Николай, вашите пратеници, именно Петър, ваш роднина, Йоан и Мартин, при катедрата на блажения първоапостол Петър" (Папа Йоан 1960, 164).
4. Освен това е известно, че комитът Петър е бил вече изпращан от княз Борис два пъти в Рим: при папа Николай I в 866 г. и при папа Адриан II в 868/869 г., за да иска архиепископ за България.

Личността на Петър и неговата позиция като дипломатическо лице е многократно дискутирана. В българската историография съществуват две становища относно неговата реална длъжност – според едното, което има повече поддръжници, той е ичиргу боил, а според второто – кавхан.

Повечето изследователи гравитират около тезата, че Петър е бил ичиргу боил, а „Цербула" или „Зерго була" е неправилно предадената тит-

ла на „ичиргу, чергу боила“ (Венедиков 1979, 31; Славова 2010, 23). Иван Венедиков счита, че през втората половина от управлението на Борис, вероятно след 869 г., титлата ичиргу боил е дадена на Петър (Венедиков 1979, 30)[3]. Не е ясно докога той изпълнява тази длъжност, тъй като следващият ичиргу боил, за когото имаме сигурна информация, е Мостич. От неговия надгробен надпис става ясно, че е заемал тази длъжност при двама владетели – при Борис и Симеон (Станчев, Иванова, Балан, Боев 1955, 8, 52). Ново тълкуване на надписа разкрива, че най-вероятно Мостич е бил отстранен от високия пост и замонашен, след като Петър I е бил обявен за владетел от своя баща. Следователно, отстраняването на ичиргу боила Мостич, отразено в надгробния му надпис, трябва да се отнесе в последните години от управлението на Симеон, т.е. около 925/926 г., когато вероятно Мостич е принудително изпратен в манастир (Тодоров 2022, 398 – 399). Възможно е същата съдба по-рано да е споходила и ичиргу боила Петър, като основание за това ни дава намереният наскоро печат в комплекс (манастирски?) от Външния град на Плиска (Тодоров, Константинов под печат)[4].

Известно е, че ичиргу боилът заема второ място в ранговата йерархия след кавхана. За пръв път срещаме двете длъжности при управлението на хан Крум, но те най-вероятно са съществували и по-рано (Венедиков 1979, 28). Ичиргу боилът е главнокомандващ на дясното крило на войската. Той е боил на вътрешната област, на метрополията, пряко отговаряйки за реда в нея. Войската, която обикновено предвожда, е близо една трета част от целия състав на армията. За това съдим от текста в Хамбарлийския надпис, от който става ясно, че армията, която командва, има постоянна величина. Основният корпус наброява хиляда тежковъоръжени конници, което изчислено прави близо една трета от армията на хан Крум. Прибавени и спомагателните части, броят на командваните от ичиргу боила войници нараства два-три пъти, формирайки една огромна по мащабите си за онова време армия (Станилов 2003, 19). По-късно при княз Борис оглавява важни дипломатически мисии и изпълнява функциите на външен министър (Бешевлиев 1981a, 51; Венедиков 1979, 38). За тази му роля ни информира надписът от Сини вир, в който ичиргу боилът е споменат като пратеник на Омуртаг (Бешевлиев 1981b, 113 – 115; Станилов 2003, 20).

Важна информация за седалището на ичиргу боила дават инвентарните надписи. Те представляват своеобразни списъци с въоръжение, служещи за проверка на неговата наличност. До този момент са документирани седем на брой, шест от които намерени на юг от Плиска. Вероятно са били поставени в крепости и укрепени звена, отбраняващи пътищата и прохо-

[3] Според приписката в Чивидалското евангелие в периода (867 – 870) ичиргу боил е Стазис. Виж: Смядовски 2003, 515; Славова 2010, 25.

[4] Към идентифицирането на ичиргу боила Петър, родственик на княз Борис-Михаил с Черноризеца Петър и евентуален притежател на печата от обект № 41, се насочва и Трендафил Кръстанов в последната си публикация, посветена на тази личност. Виж: Кръстанов 2024, 481.

дите към столицата (Бешевлиев 1981b, 42). Интересен е фактът, че повечето са намерени в Преслав, а от Плиска няма нито един. Това дава основание на Иван Венедиков да заключи, че резиденцията на ичиргу боила по всяка вероятност се е намирала в Преслав (Венедиков 1979, 39). Поглеждайки към печатите, не може да не направи впечатление, че и трите екземпляра на Петър, велик куратор на архонта, действително са намерени в Плиска и непосредствената ѝ околност, т.е. извън Преслав.

Ако се върнем в края на IX в., когато се датират печатите на Петър, в изворите са споменати двама ичиргу боили. Първият е Стазис, чието име срещаме в приписката от Чивидалското евангелие от 867 г. и от списъка с лицата, представлявали България на събора в Константинопол в 869/ 870 г. Вторият е Петър, чиято роля като дипломат вече беше изяснена. Според Иван Венедиков промяната е станала през втората половина от управлението на Борис, и по-точно в 869 г., когато Петър е заменил Стазис на този пост (Венедиков 1979, 28).

Загатва се и за други отговорности, които е носел ичиргу боилът, като охрана и безопасност на владетелския двор, грижа за личното и държавно имущество, комендант на столицата. Именно тези му функции кореспондират с част от задълженията на куратора. Длъжността на куратора (kourator, κουράτωρ) се появява в Късната Римска империя, където служи за обозначаване на градския магистрат, но от VI в. се трансформира в управител на императорските имения. При император Василий I (867 – 886) управлението на императорския домейн е разделено между няколко независими куратори: велик куратор и куратор на Мангана. По-късно са известни и куратори на императорските ателиета и работилници, най-вече свързани с производството и търговията на коприна, както и куратори на географски единици (ODB 1991, 1155 – 1157; Йорданов 2007b, 326). Без съмнение обаче най-важната му функция е стопанисването на двореца и владенията на императора. Така стигаме до идеята на Татяна Славова, която счита, че в куратора можем да видим неговия прабългарски еквивалент – сампсиса. „Сампсисът е управител на двореца на владетеля (но и на крепостта, кулата), също е негов съветник по въпросите на дипломатическия протокол и церемониал, който в качеството си на такъв е бил включен в задгранични мисии“ (Славова 2010, 161). Интересен факт е, че за периода, в който се датира печатът на Петър велик куратор, разполагаме с най-много сведения за сампсиси. Това са Прастич и Алексий Хуно, пратеници на VIII-я вселенски събор в Константинопол, както и Есхач, един от най-доверените хора на княз Борис, който приема в дома си Климент и Наум. Славова приема, че Петър вероятно е бил главният сампсис, което кореспондира с титлата мегас куратор (Славова 2010, 162 – 163).

Основен поддръжник на второто становище е Васил Гюзелев, считайки Петър за кавхан, въпреки че никъде в изворите той не е споменат като такъв (Гюзелев 1969, 197, 310–311, 317; Божилов, Гюзелев 1999, 177, 181, 189). Известно е, че длъжността на кавхана е натоварена с военни функции, той е висш пъл-

ководец и върховен главнокомандващ на българската войска. Вероятно до управлението на Борис-Михаил има и съвладетелски функции (Бешевлиев 1981a, 50)[5]. Кавханът командва лявата страна на войската, която е по-многобройната част в сравнение с дясната. Това е била редовна и намираща се в постоянна бойна готовност армия, която е резидирала в столицата и нейната околност. Така възниква въпросът за мястото, в което пребивава кавхана. Гюзелев счита, че пряката обвързаност на кавхана с владетеля предполага неговата резиденция да се е намирала в столицата Плиска (Гюзелев 2007, 119). Така отново стигаме до логичното заключение, че и трите печата на Петър, велик куратор на практика, отново се ситуират извън резиденцията на кавхана.

Без съмнение главна фигура в българските дипломатически мисии от 60 – 70-те години на IX в. е Петър. Той предвожда делегациите, за което съдим от начина, по който са изброени пратениците в писмата от май и юни 879 г. – изреждането на имената започва именно с неговото (Папа Йоан 1960, 161; 164). Още по-интересен е начинът, по който папа Йоан VIII титулува Петър в писмото от 16 април 878 г. – той го нарича Petrus comitus (Папа Йоан 1960, 157). Според Васил Гюзелев „титлата е употребена, за да означи comes palatii – една титла, която се среща и в други писма на Йоан VIII“ (Гюзелев 2007, 154)[6]. Известно е, че в западната терминология с тази титла е обозначаван първият човек в двореца на владетеля, който е имал съдебни функции, водеща роля във външнополитическите отношения и е отговарял за владетелската канцелария[7]. Както става ясно, comes palatinus е натоварен и със съдебни функции – задължение, което вероятно е било част от прерогативите и на Петър. За това съдим от писмото на папа Йоан VIII от май 879 г., където Петър е наречен Petro Cerbule et Sundice (съдия).

Следователно Петър, като Борисов родственик и негов пръв помощник в държавното управление, е бил най-довереният му човек, на когото възлага и предводителството на дипломатическите мисии. За значимостта, която носи високия ранг на титлата „съдия“, съдим от факта, че по време на война, напускайки столицата, князът оставя своя наместник, „за да съди и упражнява власт“ (Гюзелев 2007, 115; Кръстанов 2024, 478). Това дава осно-

---

[5] Бешевлиев стига до извода, че „в по-старата епоха у българите е съществувала институцията на двойните владетели“. „Наследственият“ владетел е бил държавният глава, а „изборният“ – негов съуправител и главнокомандващ на войската. Вероятно тази традиция в управлението е била характерна и за други степни народи, като например хазарите. Изворите съобщават, че при тях младшият владетел стои начело на армията, докато старшият – Хаганът, има по-скоро върховна, сакрална роля в управлението (Crawford 2021, 62).

[6] Към това мнение се придържа и Трендафил Кръстанов: „Според мен по-приемливо е предположението на В. Гюзелев, че Петър е бил нещо като comes palatii“ (Кръстанов 2024, 480).

[7] Думата comes (мн. ч. comites) е с латински произход и буквално означава другар, последовател. Като титла comes palatinus (на немски pfalzgraf) се появява при Меровингите (480 – 750) и означава служител, който подпомага краля в неговите съдебни задължения, на практика негов заместник. Властта на comes palatinus нараства при Каролингите (751 – 987), като дори им се дава автономност (ODB 1991, 484 – 485). В Англия титлата се трансформира в count of the palace.

вание на Гюзелев да заключи, че в периода 866 – 879 г., ако не преди и след това, кавханската длъжност в държавата е изпълнявана именно от Петър. На това твърдение противоречи единствено фактът, че той никъде в изворите не е споменат като кавхан, но йерархичният порядък от писмата го доказва (Гюзелев 2007, 155).

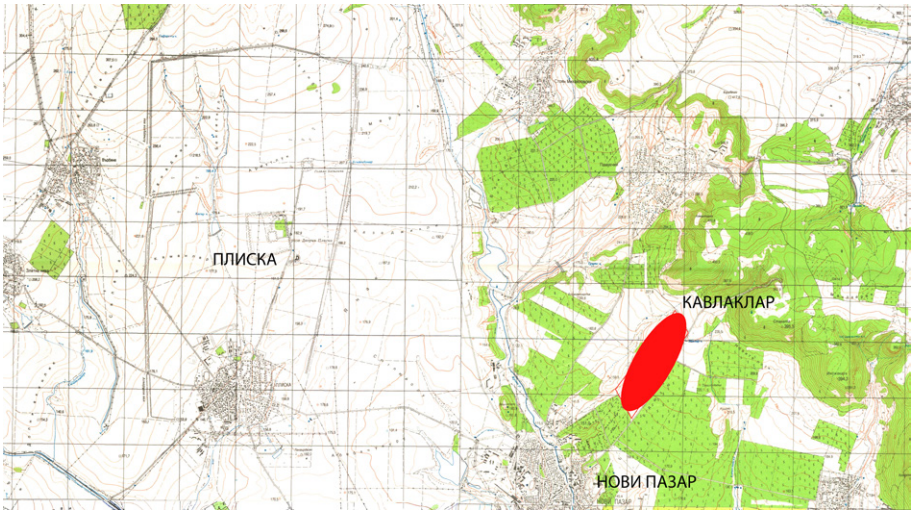
Дали Петър е бил кавхан, ичиргу боил, comes palatii или просто велик куратор на архонта на България, бъдещите находки ще покажат. Безспорно обаче това е бил човек, стоящ най-близко до хана, отговарящ за делата в Двореца, външнополитическите отношения, а вероятно и предводител на голяма войска, рекрутирана в околностите на столицата Плиска.

В последните десетилетия българската сфрагистика се обогати с нови, непознати до този момент сигилографски паметници, притежаващи характеристики, които ги отличават от византийския канон, който неотменно следват. Това създава предпоставки за преразглеждане на тяхното предназначение и техния издател. Те не могат категорично да бъдат свързани с конкретна титла, длъжност или личност от нашата история, което насочва към идеята, че българската аристокрация, заемаща високи държавни позиции, най-вероятно е използвала техни византийски аналози. Поставен е въпросът за наличието на двойственост в българския средновековен елит (Симеонова 2011, 196 – 211), който в междудържавните отношения, за да покаже равнопоставеност с Византия, използва вместо български титли техните византийски аналози. Успоредно с това в българското общество се ускоряват процесите на все по-бързо и трайно навлизане и налагане на византийското влияние, особено след 927 г. – тенденция, която среща съпротива сред голяма част от преславската аристокрация. Това обаче е неизбежен процес, който съпътства събитията по признаване и утвърждаване на средновековното ни царство от Византия.

Натрупването и преосмислянето на придобитата с годините информация, позволява някои паметници да бъдат поставени в светлината на новите проучвания. Това важи в пълна сила за печатите, обект на настоящото изследване. И докато допреди двадесет години разполагахме само с един печат на загадъчния Петър, велик куратор, то днес екземплярите са вече три. Единият от тях със сигурен археологически контекст дава възможност за изказването на по-аргументирани заключения, най-вече за ведомството, което оглавява и функциите, които изпълнява. След като бяха разгледани всички възможни аспекти от личността и дейността на Петър, велик куратор на архонта на България, то как да си обясним присъствието на неговите печати в района на Плиска. Отговорът на този въпрос трябва да бъде потърсен в характера, структурата и предназначението на Ранносредновековното селище, проучено в м. Кавлаклар.

СЕЛИЩЕТО В М. КАВЛАКЛАР

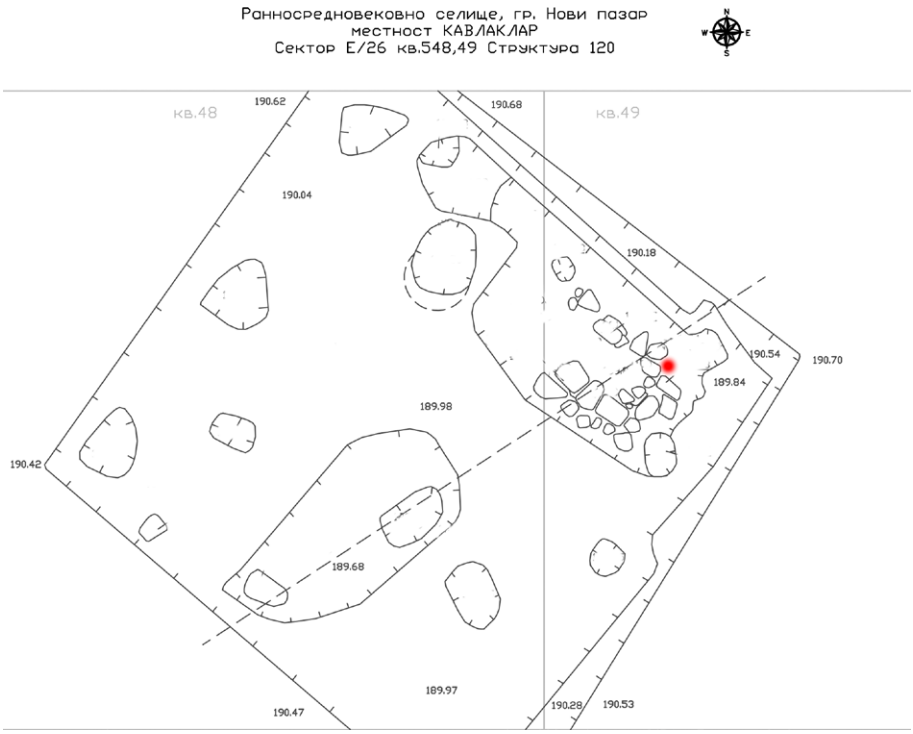
Ранносредновековното селище в м. Кавлаклар заема площ от 900 дка. Разположено е на 2,5 км североизточно от гр. Нови пазар, обл. Шумен и на 5

Обр. 8

км източно от първата българска столица Плиска (**обр. 8**). Селището беше проучено на два етапа чрез два различни метода. Първо, беше осъществено недеструктивно геофизично изследване. За целта беше използван магнитометричният метод, който позволява бързо и точно измерване на големи площи. Именно голямата територия на измерване позволи по-проста и изчерпателна интерпретация на аномалиите, тъй като те бяха сравнени с необезпокоявана среда. Също така бяха проследени концентрациите на аномалии, при които се наблюдаваха повтарящи се модели. Очертаха се ясни тенденции в стратегиите за заселване в изследваната зона.

По време на втория етап селището беше проучено чрез конвенционални археологически методи. При провеждането на разкопките всички, регистрирани при геофизичното проучване аномалии, бяха анализирани. Разкрити бяха 244 археологически структури, от които 166 са полувкопани жилища. Жилищата са обособени като отделни групи от по три до пет жилища. Във всяка група присъства по едно по-малко жилище с размери 2,50 х 2,50 м. Всички са с квадратна форма, вкопани в здравия терен на дълбочина над 1,50 м. Размерите им в повечето случаи достигат до над 5,00 х 5,00 м. Дупките за греди варират между две и четири, разположени по всяка страна. В повечето случаи отоплителното съоръжение е вкопано в пода, добре изградено от камъни. В част от жилищата се регистрират по няколко печки, в някои случаи една върху друга или разположени през различните етапи на преустройство в североизточния, северозападния ъгъл и в центъра на жилището. В по-голяма част от жилищата са документирани по няколко етапа на преустройство (вкопани едно в друго или засичащи се). В пет от тях е установен и проучен вход (рампа с широчина 1,20 м) в южната част на жилището. При няколко от жилищата се регистрира подзиждане с

Обр. 9

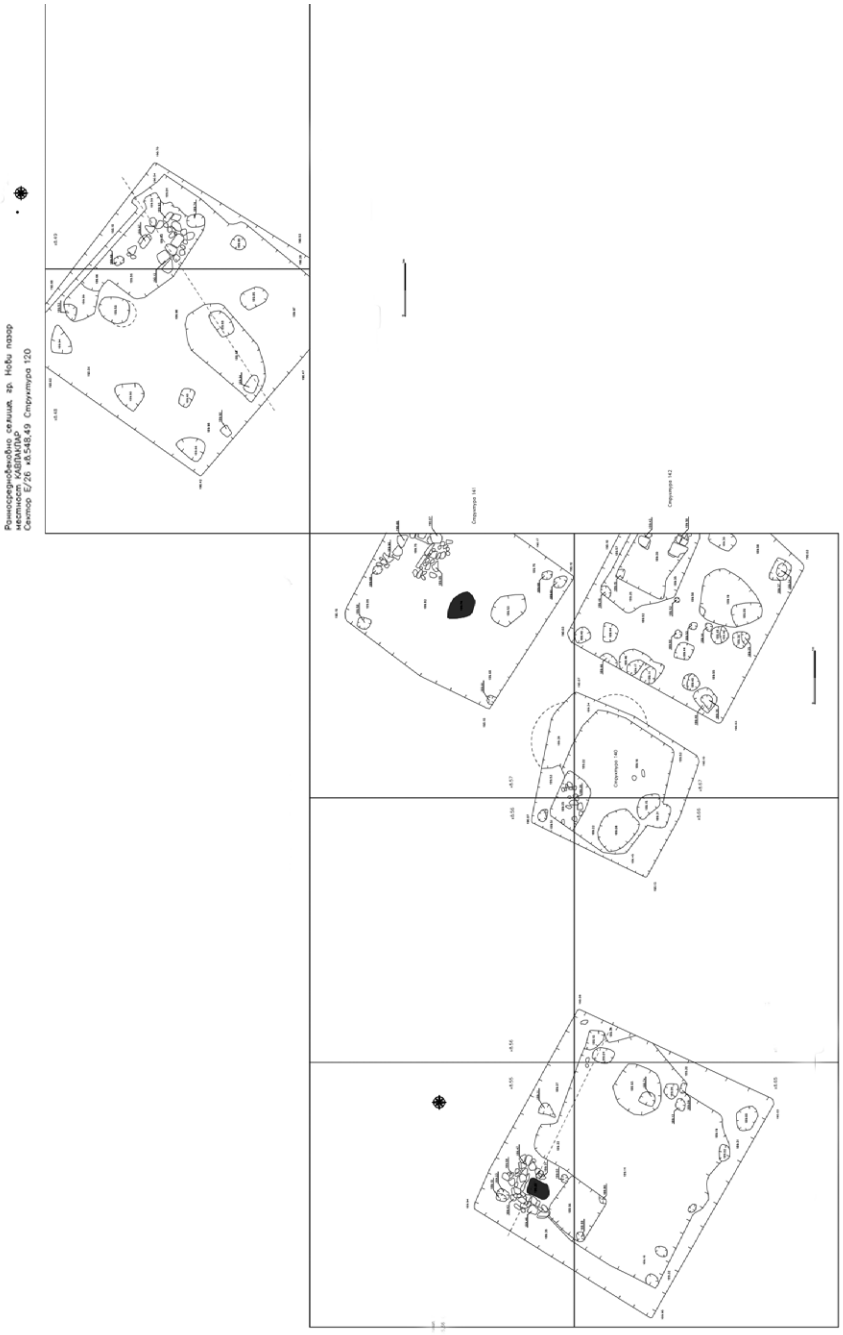
ломени камъни, най-вероятно за укрепване на насипа при преустройството на жилището.

Интерес представлява една от структурите – 84, която не беше определена като жилище, а по-скоро като обществена постройка. Има размери 9,20 х 7,30 м, с две помещения и добре оформен широк вход. В западното помещение са проучени три добре изградени каменни печки, вкопани на едно и също ниво в пода, с размери 1,50 х 1,30 м. Откритите фрагменти керамика са предимно от малки съдове, чашки, купички.

Печатът на Петър беше открит при проучването на жилище № 120 **(обр. 9)**. Произхожда от пласта, ситуиран над каменната печка в СИ ъгъл на землянката. Жилището е част от обособена група от 5 землянки, разположена в централната южна част на обекта. Това е и най-гъсто населената зона от селището **(обр. 10)**.

Освен вкопаните жилища в селището бяха проучени и няколко линейни аномалии – оградни траншеи; 19 битови и производствени пещи; три шахти с дълбочина на вкопаване до 6,50 м и три зърнохранилища, вкопани в здравия терен. Те са с дълбочина до 6 м, имат кръгъл отвор и форма на питос. Общата им вместимост е между 15 и 17 м^3. Биха могли да съхраняват около 12 тона зърно.

По време на проучването са открити над 850 находки – колании аплика-

Обр. 10

ции, накити, предмети на въоръжението и битови предмети. Сред битовите предмети преобладават прешлените, костените шила, железните игли и керамичните съдове. Беше открита и сребърна милиаренсия на император Лъв VI (886 – 912) в изключително запазено състояние[8]. Въоръжението е представено от голямо количество железни върхове за стрели с хронологически диапазон VIII – X в. и халки за ризници. Открит е и един железен предпазител за „Палаш". Накитите от обекта са характерни за периода – обици, пръстени, гривни и елементи от украси за колан, част от тях са изработени от благороден метал или имат следи от посребряване и позлатяване. Сред откритите находки има и такива с култово предназначение – амулети и оловни медальони, както и едно „яйце" с врязани рунически знаци. То е каменно с реални размери. Композиционно повърхността на яйцето е разделена на осем сцени. Сред изображенията доминират две човешки фигури, разположени противоположно една на друга. Това насочва към общата символика, която свързва яйцето със зараждането на света и постепенното му разчленяване.

Намерената на обекта керамика се вмества в хронологическите граници от началото на VIII до края на IX – началото на X в.[9] На обекта са налице фрагменти от съдове с форми и декоративни особености, които могат да се датират с категоричност в рамките на VIII – първата половина на IX в. Най-сигурната индикация за това са фрагментите от паници и кани от групата на сивата керамика, а също и наличието на фрагменти от червеноангобирани съдове от групата на „жълтата" керамика – стомни/кани, част от които са с нанесен преди изпичането знак „ипсилон с две хасти". Сред „кухненската керамика" преобладават фрагментите от гърнета с форми и декоративни особености, които позволяват датиране в периода средата на VIII – първата половина на IX в. (Fiedler 1992; Христова 2011).

Според данните от наблюденията върху керамиката обектът в местността Кавлаклар е сравним и се синхронизира с редица други селища, проучени в Плиска и нейните околности – Селището ЮИ от Вътрешния град (Станилов и др. 1991, 127–132), Селището под Могила 27 (Димитров и др. 2010, 405–406), Селището при с. Велино (Димитров, Стоянова 2009, 95–97), Селището с ритуален комплекс при с. Белоградец (Димитров 2020, 424–429), а особено с проучваното напоследък селище в района на фабрика „Херти" във Външния град на Плиска (Стоянова, Иванов 2021, 990). В нито едно от тези селища обаче до момента не са намерени оловни печати.

Предварителният анализ на материалите – керамика и дребни находки, датират селището от средата на VIII през целия IX до началото на X в. След края на езическия период в последната четвърт на IX в. животът в селище-

[8] Милиаренсията е от клас 1, сечена в монетарницата на Константинопол, в периода 886 – 908 (Grierson 1973, 514). До този момент от нашата територия са документирани едва осем милиаренсии на Лъв VI, всички с произход Североизточна България.

[9] Керамичният материал от селището е обработен и анализиран от д-р Янко Димитров.

то постепенно замира. При разкопките на близо 200 структури са открити над 800 находки, сред които присъстват само две нагръдни кръстчета.

Възможно е изоставянето на селището да е свързано с политиката на централната власт и по-специално с преместването на столицата в Преслав. В такъв случай следва да се запитаме какъв е статутът на това селище и с какво то се отличава сред останалите селища в СИ България от този период? Първо, това е най-голямото селище от езическия период, откривано досега в страната. Границите му не свършват до проучените 900 дка. Със сигурност обитаваната зона продължава на юг и на изток, където се открива керамика, характерна за обекта. Но дори да се ограничим до известните ни граници, то пак може да бъде сравнено с Вътрешния град на Плиска, който е почти два пъти по-малък (500 дка). Селището заема ясно обособена форма на релефа (хребет с южно изложение), която доминира над околния терен. От там има идеална видимост към цялото Плисковско поле, към самата столица, към укреплението Стан и към околните плата. От изток граничи с река, от юг с новопазарското поле, а от север достига до платото Стан. Важно е да се отбележи, че селището е разположено върху неплодородни почви. Дори и в наши дни теренът е оставен за пасище. Експозицията на релефа в никакъв случай не може да се определи като подходяща за заселване, напротив, мястото е изложено на силни ветрове. Това оставя впечатление, че е избрано преди всичко със стратегическа цел. Географският избор на зона за заселване, ситуирането на селището между двете укрепления Плиска и Стан, както и неговите размери ни дават основания да определим вида му като военен. Тази хипотеза възникна още в първоначалния етап на разкопките и беше провокирана основно от откритите тогава находки. Сред тях изпъкват скъпи бижута от благородни метали (масивен златен пръстен, златни обици със сферични висулки с гранулирана украса), които силно контрастират с вещите, характерни за бита на обикновеното население, живеещо във вкопани жилища. Много от другите находки също потвърждават предположението за военния статут на селището. Това са преди всичко многото оръжия (върхове на стрели и копия, ножове, части от мечове), защитното въоръжение (пластини и халки от ризници и шлемове), но също така и елементите от колани гарнитури, много от които са сребърни или с позлата. Ако се запитаме какво е най-необходимото за един военен лагер, то отговорът следва да е складираните хранителни запаси, необходими за изхранването на войската. Затова и не бива да ни учудва фактът, че на територията на селището бяха открити няколко зърнохранилища с капацитет за складиране на 12 – 13 тона зърно. Проучени бяха и шест дълбоки (до 6 – 7 м) квадратни шахти, които са служели първоначално като кладенци, а впоследствие са използвани като екарисажни ями, запълнени с останки от храна с животински произход. Като още един довод за по-особения статут на селището може да се приеме и най-голямото жилище, определено като обществена сграда. Тя е три пъти по-голяма от

обикновено жилище, разделена е на две помещения – преддверие и зала с три каменни печки, функционирали едновременно, широк покрит вход, оформен като рампа. Също така трябва да се отбележи, че керамичните фрагменти, открити в насипа на постройката, са предимно от малки трапезни съдове. В рамките на една широка интерпретация сградата може да се определи като помещение, предназначено за ползване от по-висшите военни чинове.

И накрая едно от най-важните свидетелства за определянето на селището като военно, а не цивилно, и за ключовото място, което заема в държавната военно-административна структура, е именно печатът на Петър, велик куратор на архонта на България. От намерения на това място печат става ясно, че тук, само на 5 км от Плиска, под командването на куратора е била дислоцирана войскова част, която несъмнено е имала първостепенно значение за охраната на столичния център. Фактът, че жилището, в което е намерен печатът, се намира в най-гъсто населената зона на селището, води към хипотезата, че там е резидирал висш военачалник на голяма войска, разположена в селището с цел осигуряване на по-добра, ефективна защита на столицата Плиска и владетелската власт. Ако допуснем, че и трите печата произхождат от едно място, то кореспонденцията между столичния и този войскови център е била повече от активна. Дали като *куратор, comes palatii*, *ичиргу боил* или *кавхан*, Петър е бил този, който е координирал действията на разположената в м. Кавлаклар без съмнение елитна българска войска. Отговорностите, с които е бил натоварен – съдебни, военни, дипломатически, отреждат на Петър най-високото място в ранговата йерархия на Българското ханство-царство – втори след княза, а в определени случаи вероятно и негов съвладетел.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Аладжов 1995 – 1997: Ж. Аладжов. Новооткрита средновековна тесера от времето на Василий II. – Нумизматика и сфрагистика, IV, 1995 – 1997, 99 – 100. [Zh. Aladzhov. Novootkrita srednovekovna tesera ot vremeto na Vasilij II. – Numizmatika i sfragistika, IV, 1995 – 1997, 99 – 100].

Аладжов 2004: Ж. Аладжов. Два оловни паметника от Велики Преслав. – В: Преслав, 6, 2004, 180 – 183.[Zh. Aladzhov. Dva olovni pametnika ot Veliki Preslav. – V: Preslav, 6, 2004, 180 – 183].

Бешевлиев 1981a: В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981. [V. Beshevliev. Parvobalgarite. Bit i kultura. Bit i kultura. Sofiya, 1981].

Бешевлиев 1981b: В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981.[V. Beshevliev. Prabalgarski epigrafski pametnitsi. Sofiya, 1981].

Бонев 1986: С. Бонев. Оловна монетовидна находка от Преслав. – Нумизматика, 4, 1986, 31 – 34.[S. Bonev. Olovna monetovidna nahodka ot Preslav. – Numizmatika, 4, 1986, 31 – 34].

Божилов, Гюзелев 1999: И. Божилов, В. Гюзелев. История на средновековна България VII – XIV век. София, 1999.[I. Bozhilov, V. Gyuzelev. Istoriya na srednovekovna Balgariya VII – XIV vek. Sofiya, 1999].

Венедиков 1979: И. Венедиков. Военното и административно устройство на България през IX и X век. София, 1979.[I. Venedikov. Voennoto i administrativno ustroystvo na Balgariya prez IX i X vek. Sofiya, 1979].

Георгиев 1989: П. Георгиев. Византийски търговски знак-печат от X в. в Преслав. – Археология, 1, 1989, 41 – 47.[P. Georgiev. Vizantiyski targovski znak-pechat ot X v. v Preslav. – Arheologiya, 1, 1989, 41 – 47].

Гюзелев 1969: В. Гюзелев. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. София, 1969.[V. Gyuzelev. Knyaz Boris Parvi. Balgariya prez vtorata polovina na IX v. Sofiya, 1969].

Гюзелев 2007: В. Гюзелев. Кавханите и ичиргу боилите на Българското ханство-царство. Пловдив, 2007.[V. Gyuzelev. Kavhanite i ichirgu boilite na Balgarskoto hanstvo-tsarstvo. Plovdiv, 2007].

Димитров 2020: Я. Димитров. Обект А1/6011 край Белоградец, община Ветрино. – В: Х. Попов (ред.). Поток през времето. Спасителни археологически проучвания по разширението на газопреносната мрежа на „Булгартрансгаз“ ЕАД. София, 2020, 421 – 434. [Ya. Dimitrov. Obekt A1/6011 kray Belogradets, obshtina Vetrino. – V: H. Popov (red.). Potok prez vremeto. Spasitelni arheologicheski prouchvaniya po razshirenieto na gazoprenosnata mrezha na „Bulgartransgaz“ EAD. Sofiya, 2020, 421 – 434].

Димитров, Стоянова 2009: Я. Димитров, Х. Стоянова. Новооткрити ранносредновековно селище и езически некропол в с. Велино, Шуменско (предварително съобщение). – В: Л. Дончева-Петкова, В. Нешева, А. Аладжов (ред). Приноси към българската археология. Т. V. София, 2009, 94 – 114.[Ya. Dimitrov, H. Stoyanova. Novootkriti rannosrednovekovno selishte i ezicheski nekropol v s. Velino, Shumensko (predvaritelno saobshtenie). – V: L. Doncheva-Petkova, V. Nesheva, A. Aladzhov (red). Prinosi kam balgarskata arheologiya. T. V. Sofiya, 2009, 94 – 114].

Димитров и др. 2010: Я. Димитров, А. Аладжов, М. Инкова, С. Иванов. Проучване на могила № 27 (землище на община Каспичан) в околностите на Плиска. – В: М. Гюрова (ред.). Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 403 – 406.[Ya. Dimitrov, A. Aladzhov, M. Inkova, S. Ivanov. Prouchvane na mogila № 27 (zemlishte na obshtina Kaspichan) v okolnostite na Pliska. – V: M. Gyurova (red.). Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2009 g. Sofiya, 2010, 403 – 406].

Жекова под печат: Ж. Жекова. Непубликуван бронзов печат с псевдонадпис и патриаршески кръст от района на Шумен. Опит за идентификация. – В: Тодоров, Т. (ред.) Историческата реконструкция – традиции и иновации (=Материали от Деветата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България – Шумен, 4 – 5. 06. 2024 година). Шумен (под печат). [Zh. Zhekova. Nepublikuvan bronzov pechat s psevdonadpis i patriarsheski krast ot rayona na Shumen. Opit za identifikatsiya. – V: Todorov, T. (red.) Istoricheskata rekonstruktsiya – traditsii i inovatsii (=Materiali ot Devetata natsionalna konferentsiya po istoriya, arheologiya i kulturen turizam Patuvane kam Balgariya – Shumen, 4 – 5. 06. 2024 godina). Shumen (pod pechat)].

Йорданов 2007a: И. Йорданов. Средновековни български и византийски печати (IX – X в.) с етнонима Βουλγαρων. – Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2007, 167 – 178. [I. Yordanov. Srednovekovni balgarski i vizantiyski pechati (IX – X v.) s etnonima Βουλγαρων. – Izsledvaniya po balgarska srednovekovna arheologiya. Sbornik v chest na prof. Rasho Rashev. V. Tarnovo, 2007, 167 – 178].

Йорданов 2007b: И. Йорданов. Печат на Петър, велик куратор на архонта на България (последна четвърт на IX в.). – В: Проблеми на прабългарската история и култура, 4 – 2, София, 2007, 325 – 330. [I. Yordanov. Pechat na Petar, velik kurator na arhonta na Balgariya (posledna chetvart na IH v.). – V: Problemi na prabalgarskata istoriya i kultura, 4 – 2, Sofiya, 2007, 325 – 330].

Йорданов 2016: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. – В: Плиска – Преслав, 12, 2016.[I. Yordanov. Korpus na srednovekovnite balgarski pechati. – V: Pliska – Preslav, 12, 2016].

Йорданов, Жекова 2006: И. Йорданов, Ж. Жекова. Отпечатъци на византийски монети върху оловни пластинки, намерени в хинтерланда на столицата Велики Преслав. – Археология, 1 – 4, 2006, 191 – 200. [I. Yordanov, Zh. Zhekova. Otpechatatsi na vizantiyski moneti varhu olovni plastinki, namereni v hinterlanda na stolitsata Veliki Preslav. – Arheologiya, 1 – 4, 2006, 191 – 200].

Кръстанов 2024: Т. Кръстанов. Петър – дипломат и книжовник от IX-ти век, съдия, сродник на княз Борис-Михаил и „велик куратор на архонта на България", чергубиля и черноризец. – Преславска книжовна школа, 24, 2024, 476 – 485. [T. Krastanov. Petar – diplomat i knizhovnik ot IX-ti vek, sadiya, srodnik na knyaz Boris-Mihail i „velik kurator na arhonta na Balgariya", chergubilya i chernorizets. – Preslavska knizhovna shkola, 24, 2024, 476 – 485].

Папа Йоан VIII. Писма (=ЛИБИ, 2, 1960, 136 – 181). [Papa Yoan VIII. Pisma (=LIBI, 2, 1960, 136 – 181)].

Продължителят на Теофан. Хронография (=ГИБИ, 5, 1964, 107 – 139). [Prodalzhitelyat na Teofan. Hronografiya (=GIBI, 5, 1964, 107 – 139)].

Симеонова 2011: Л. Симеонова. Между „аварския костюм" и скарамангиона: бележки върху мъжкото аристократично облекло в България (IX – X в.). – В: Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България" – Шумен, 14 – 16.05.2010 г. Шумен, 2011, 196 – 211. [L. Simeonova. Mezhdu „avarskiya kostyum" i skaramangiona: belezhki varhu mazhkoto aristokratichno obleklo v Balgariya (IX – X v.). – V: Ottuka zapochva Balgariya. Materiali ot Vtorata natsionalna konferentsiya po istoriya, arheologiya i kulturen turizam „Patuvane kam Balgariya" – Shumen, 14 – 16.05.2010 g. Shumen, 2011, 196 – 211].

Славова 2010: Т. Славова. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София, 2010. [T. Slavova. Vladetel i administratsiya v rannosrednovekovna Balgariya. Filologicheski aspekti. Sofiya, 2010].

Смядовски 2003: С. Смядовски. Чивидалско евангелие. – Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. IV, 2003, София, 514 – 515. [S. Smyadovski. Chividalsko evangelie. – Kirilo-Metodievska entsiklopediya. T. IV, 2003, Sofiya, 514 – 515].

Станилов и др. 1991: С. Станилов, Я. Димитров, И. Янкулов. Проучване на селището югоизточно от Вътрешния град на Плиска. – В: Р. Рашев (ред). Проблеми на прабългарската история и култура. Т. 2. София, 1991, 124 – 137. [S. Stanilov, Ya. Dimitrov, I. Yankulov. Prouchvane na selishteto yugoiztochno ot Vatreshniya grad na Pliska. – V: R. Rashev (red). Problemi na prabalgarskata istoriya i kultura. T. 2. Sofiya, 1991, 124 – 137].

Станилов 2003: С. Станилов. Българската монархия през средните векове. София, 2003. [S. Stanilov. Balgarskata monarhiya prez srednite vekove. Sofiya, 2003].

Станчев, Иванова, Балан, Боев 1955: С. Станчев В. Иванова, М. Балан, П. Боев. Надписът на чъргубиля Мостич. София, 1955. [S. Stanchev V. Ivanova, M. Balan, P. Boev. Nadpisat na chargubilya Mostich. Sofiya, 1955].

Стоянова, Иванов 2021: Х. Стоянова, С. Иванов. Спасително археологическо проучване в западната част на „НИАР" Плиска, Външен град. – В: Х. Попов (ред.). Археологически открития и разкопки през 2020 г., Т. 2. София, 2021, 988 – 991. [H. Stoyanova, S. Ivanov. Spasitelno arheologichesko prouchvane v zapadnata chast na „NIAR" Pliska, Vanshen grad. – V: H. Popov (red.). Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2020 g., T. 2. Sofiya, 2021, 988 – 991].

Тодоров 2013: Г. Тодоров. Монахът княз: Владетелският статут на св. Княз Борис от 889 до 907 г. – В: Преславска книжовна школа, 13, 2013, 315 – 330.

[G. Todorov. Monahat knyaz: Vladetelskiyat statut na sv. Knyaz Boris ot 889 do 907 g. – V: Preslavska knizhovna shkola, 13, 2013, 315 – 330].

Тодоров 2012: Т. Тодоров. Контактите на византийските институции с Първото българско царство (680 – 969). Шумен, 2012. [T. Todorov. Kontaktite na vizantiyskite institutsii s Parvoto balgarsko tsarstvo (680 – 969). Shumen, 2012].

Тодоров 2022: Т. Тодоров. Едно мнение за надписа на ичиргу боила Мостич и ситуацията в България през втората половина от 20-те години на X век. – В: Преславска книжовна школа, 22, 2022, 393 – 400. [T. Todorov. Edno mnenie za nadpisa na ichirgu boila Mostich i situatsiyata v Balgariya prez vtorata polovina ot 20-te godini na H vek. – V: Preslavska knizhovna shkola, 22, 2022, 393 – 400].

Христова 2011: М. Христова. Керамиката от биритуалните некрополи (VII – IX в.). Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор". София, 2011. [M. Hristova. Keramikata ot biritualnite nekropoli (VII – IX v.). Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor". Sofiya, 2011].

Crawford 2021: P. Crawford. Justinian II. The Roman Emperor Who Lost his Nose and his Throne … and Regained Both. Barnsley, 2021].

Fiedler 1992: U. Fiedler. Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Bonn, 1992.

Grierson 1973: P. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. III/2. Basil I to Nicephorus III (867 – 1081). Washington, 1973.

Jordanov, Zhekova 2007: I. Jordanov, Z. Zhekova. Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen. Shumen, 2007.

Koltsida-Makre 1994: I. Koltsida-Makre. The Representation of the Cross on Byzantine Seals. – SBS, 4, 1994, 43 – 51.

ODB 1991: The Oxford Dictionary of Byzantium. Chief-editor A. P. Kazhdan. Vol. I – III. New York-Oxford, 1991.

Oikonomides 2002: N. Oikonomides**.** Problems of Chronology and the seals of Preslav. – SBS, 7, 2002, 1 – 9.

Seibt 2002: W. Seibt. Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich. 1 Teil, Wien, 1978.

Todorov, Konstantinov in print: T. Todorov, K. Konstantinov. An interesting sigillographic find from the Economic Complex (site #41) in the Outer City of Pliska. – In: SAS (=Studia academica Šumenensia), 12, 2025 (in print).

Vikan, Nesbitt 1980: G. Vikan, Nesbitt, J. Security in Byzantium: Locking, Sealing and Weighing. Washington, 1980.

Zacos, Veglery 1972: G. Zacos, A. Veglery. Byzantine Lead Seals. Vol. I, 1 – 2. Basel, 1972.

LEAD SEAL OF PETER, MEGAS KOURATOR OF THE ARCHON OF BULGARIA FROM THE VICINITIES OF PLISKA

Zhenya ZHEKOVA, Andrey ALADZHOV, Stanimir STOYCHEV

SUMMARY

So far, we have three seals of *Peter, megas kourator of the archon of Bulgaria*. Two of them were found by private persons, originating from the vicinities of the first Bulgarian capital, Pliska. The last one was discovered during rescue archaeological excavations in the summer of 2024, exploring an early medieval settlement in the Kavlaklar locality near the town of Novi Pazar, Shumen district. According to their iconography – a double-crossed patriarchal cross on a pedestal of three steps and an inscription between the two borders of dots, the seals are definitely dated to the last quarter of the 9th century and more likely to its end.

The main question is to whom they belong – who is this Peter and what were his functions. The only candidate in this period, bearing the name Peter, was the very close relative of Prince Boris, mentioned in the chronicles, a participant in several diplomatic missions. In Bulgarian historiography, there are two opinions regarding his real position – according to one, which has more supporters, he was an *ichirgu – boila*, and according to the second, a *kavkhan*.

How can we explain the presence of his seals in the Pliska area? The answer to this question must be sought in the character, structure and purpose of the early medieval settlement studied in the Kavlaklar locality.

The geographical choice of settlement area, the location of the settlement between the two fortifications of Pliska and Stan, as well as its dimensions give us grounds to define its type as military. Many of the other archaeological finds also confirm the theory of the military status of the settlement. And finally, one of the most important pieces of evidence for the designation of the settlement as a military camp and for the key place it occupies in the state military-administrative structure is precisely the seal of *Peter, megas kourator of the archon of Bulgaria*. From the seal found at this location, it becomes clear that here, just 5 km from Pliska, a military unit under the command of the *kourator* was stationed, which undoubtedly had paramount importance for the security of the capital. Whether as *kourator, comes palatii, ichirgu – boila* or *kavhan*, Peter was the one who coordinated the actions of the undoubtedly elite Bulgarian army, stationed in the Kavlaklar locality. The responsibilities he was entrusted with – judicial, military, diplomatic, assigned Peter the highest place in Bulgarian medieval rank hierarchy – second only to the prince, and in certain cases probably his co-ruler.